

УДК 343.9

ТОМА М.Г.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЖИТТЄВЕ ПРАГНЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

В статті розглядаються особливості ціннісних та антиціннісних орієнтацій, а також життєвих стратегій професійних злочинців, засуджених до позбавлення волі. Особлива увага звертається на зміну ціннісних орієнтацій та життєвих прагнень означеної категорії засуджених, з урахуванням факту відбування покарання в якості певного «акту соціального таврування». У висновках сформульовано рекомендації з приводу удосконалення умов виконання покарання задля досягнення мети покарання у частині благодійної трансформації особистості злочинця-професіонала

Ключові слова: *життєва стратегія, злочинець-професіонал, злочинна діяльність, злочинність, кримінальна субкультура, мораль, позбавлення волі, професійна злочинність, цінність.*

В статье рассматриваются особенности ценностных и антиценностных ориентаций, а также жизненные стратегии профессиональных преступников, приговоренных к лишению свободы. Особое внимание обращается на изменение ценностных ориентаций и жизненных стремлений данной категории осужденных, с учетом факта отбывания наказания в качестве определенного «акта социального клеймения». В выводах сформулированы рекомендации по усовершенствованию условий исполнения наказания для достижения цели наказания в части благотворной трансформации личности преступника-профессионала

Ключевые слова: *жизненная стратегия, преступник-профессионал, преступная деятельность, преступность, криминальная субкультура, мораль, лишение свободы, профессиональная преступность, ценность.*

The article considers the features of value and anti-value orientations, as well as life strategies of professional criminals sentenced to imprisonment. Particular attention is paid to changing the value orientations and life aspirations of this category of convicts, taking into account the fact of serving a sentence as a certain "act of social branding." The conclusions formulate recommendations on improving the conditions of execution of punishment in order to achieve the goal of punishment in terms of beneficial transformation of the personality of a professional criminal

Key words: *life strategy, professional criminal, criminal activity, crime, criminal subculture, morality, imprisonment, professional crime, value.*

Постановка проблеми. У своїй сутності морально-психологічні та інші властивості особистості не мають криміногенного значення, однак, будучи основою формування особистості індивіда, здатні суттєво впливати на процес його криміналізації. Загальновідомо, що злочинці від незлочинців відрізняються своєрідною морально-психологічною специфікою, а тобто власними інтелектуальними якостями, цільовими установками, ціннісними орієнтаціями, ставленням до норм права та моралі, потребами й переважними способами їх задоволення. Вивчення цих особливостей дозволяє формувати як основні завдання щодо попередження злочинності, так і щодо виправлення, перевиховання засуджених, що є особливо актуальним сьогодні, зважаючи на рівень криміналізації українського суспільства, інтенсивність поширення кримінальної субкультури, злочинної ідеології та, відповідно, активізації професійної злочинності.

Аналіз останніх досліджень та невирішені раніше проблеми. Питання визначення ціннісних та антиціннісних орієнтацій, а також життєвих прагнень злочинців-професіоналів, які

відбувають покарання у виді позбавлення волі, були у тій чи іншій мірі предметом дослідження таких вчених як Н.В. Барановська, Д.Р. Войнаровський, Л.Ф. Гула, О.І. Гуров, М.С. Дмитрієв, В.І. Єзикян, А.О. Забеліч, О.А. Калганова, А.Р. Кожушко, Л.М. Кривоченко, В.В. Пивоваров, С.О. Прутяний, І.П. Рущенко, В.О. Сакало, С.О. Троцюк та інших українських і зарубіжних вчених-криминологів. Проте, слід зауважити, що комплексно означенні питання ще не вивчалися, а окремі питання ціннісних та життєвих орієнтацій засуджених до позбавлення волі професійних злочинців досі є дискусійними та потребують додаткового вивчення.

Отже, **метою** статті є розкриття специфіки життєвих та ціннісних орієнтацій злочинців-професіоналів, котрі відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Особа, яка займається злочинною діяльністю в якості професійної діяльності, є достатнім свідченням якщо не повноцінної моральної розбещеності злочинця-професіонала, то, принаймні, свідченням відсутності у нього комплексу належних моральних імперативів, які лежать в основі переважаючої маси свідомих поведінкових актів особи. В спеціальних криминологічних розвідках зазначається з цього приводу, що спотворення загальноприйнятої ціннісно-нормативної системи особистості у широкому сенсі проявляється у формі антисоціальної та недостатньо вираженої соціальної установки особи [1, с. 59]. У більш вузькому сенсі спотворення ціннісно-нормативної системи особистості професійного злочинця можна звести до сповідування ним ідеології злочинного світу та побудови свого життя й моделі мислення через призму злочинної моралі.

При цьому зазначимо, що паразитарна сутність та природа ідеології злочинного світу являє собою структуровану систему понять і усталених уявлень, які склалися в груповій свідомості злочинців, й, які злочинці всіх категорій (видів) повинні беззаперечно дотримуватися. М.П. Баранов, розглядаючи сутність цієї ідеології, звертає увагу на те, що вона є певною, своєрідною філософією, яка «виправдовує, пояснює та заохочує злочинний спосіб життя, знімає психологічні та моральні бар'єри у людей, які опинилися перед вибором протиправного або соціального типу поведінки». Власне, таким чином, наявність кримінальної ідеології є головною умовою запуску механізму самовиправдання та заперечення злочинцем своєї юридичної відповідальності за вчинені протиправні діяння [2, с. 177], що є суттєвим бар'єром на шляху переосмислення засудженим своєї злочинної особистості, а так само на шляху до виправлення засудженого. Це пояснюється тим, що професійний злочинець, котрий є твердо переконаним в істинності зазначеної паразитарної «філософії», якої він неухильно дотримується, не буде повною мірою здатним направити власну волю на трансформацію особистості професійного злочинця в напрямку відмови від відповідного виду злочинної діяльності.

Що ж стосується злочинної моральності, то вона, у свою чергу, побудована за сутнісним змістом шляхом протиставлення моралі суспільства. Так, аналізуючи зазначену «мораль», якої дотримуються професійні злочинці у своєму злочинному промислі, з-за якого вони й були покарані суспільством – позбавлені волі, можна зробити висновок, що основні посили цієї антисоціальної «моральності» зводяться до наступного: моральність суспільства повністю дискредитована в силу своєї лицемірності, оскільки вона за своєю суттю нібито спрямована на утиль, експлуатацію більшої частини суспільства експлуататорами; в силу того, що в суспільній моралі досить багато різних «еталонів моральності», які багато в чому суттєво суперечливі, ті, хто перебувають при владі, виставляють перед суспільством той еталон для наслідування, який найбільшою мірою є вигідним лише самої влади; у злочинному ж світі злочинна моральність нібито вважається однаковою для кожного з їх членів, вона нібито однозначна та у повній мірі не лицемірна, перш за все, у силу своєї простоти; в рамках злочинної моральності кожен член злочинного світу (незалежно від того, чи це злочинець-початківець або ж навіть так званий «зłodий в законі») несе відповідальність за недотримання встановлених норм цієї моралі, як правило, у виді смерті. Без сумнівів така система «цінностей» професійного злочинця, якого засуджено до позбавлення волі, суттєво стверджується покаранням та умовами відбування покарання.

Що ж стосується питання життєвого прагнення професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, то, спершу, необхідно наголосити на тому, що життєвий шлях професійного злочинця будується на принципі «від злочину до злочину». Цей антигромадський спосіб життя, відсутність позитивних соціальних контактів, зниження рівня розвитку особистості, поступова деградація негативним чином «віддзеркалюється» на особистості злочинця-професіонала, і на її «оболонці» – професійні злочинці виглядають набагато старше своїх років, потребують постійного медичного обслуговування. Збочені життєві позиції цього виду злочинців, сукупно з втратою страху перед кримінальним покаранням, недостатня адаптація до

умов життя «на волі» (в тому випадку, якщо злочинець вже був судимий і відбував покарання у виді позбавлення волі), а також розмивання у свідомості злочинця боязні повернення у виправні установи, що сукупно обумовлюють неможливість існування «професіонала» поза жорстких рамок регламенту життя і без піклування вищої сили, в ролі якої виступали (у період позбавлення волі) правила відбування покарання та адміністрація колонії. Для професійних злочинців, як справедливо вказує А.О. Забеліч, «привабливі існуючі в місцях позбавлення волі антигромадські групи злочинців, членство у яких вони дуже цінують. Прагнення до постійного й інтенсивного спілкування з тими, хто скоює злочини. Для них характерний розпад суспільно корисних зв'язків і створення соціально-психологічної спільності статусів та інтересів» [3, с. 16]. Тому, стверджуючи такий очевидний факт, що для успішної адаптації засудженого до місць позбавлення волі необхідно мати певну «концепцію життя», слід також мати на увазі, що професійних злочинців характеризує наявність у них цієї «концепції», яка дозволяє їм в повній мірі швидко адаптуватись саме у в'язничну субкультуру.

Отже, показником непаразитарного життєвого прагнення професійних злочинців, які відбывают покарання в місцях позбавлення волі, буде виступати якісна зміна «концепції життя» злочинця-професіонала, яку він впроваджував до покарання. Змінена «концепція» має включати широкі погляди на природу людини, віру у власні можливості управляти власним життям, наявність різних моделей взаємодії з іншими людьми, що виключають або знижують агресивність. Саме тому, фактичним і об'єктивним показником непаразитарного життєвого прагнення засудженого злочинця спершу буде виступати саме характер його психологічної адаптації до місць позбавлення волі, під якою І.Є. Жигаренко пропонує розуміти «можливість ув'язненого усвідомлено звертатися до своїх внутрішніх ресурсів, особистісних якостей, наявність своєрідної внутрішньої опори, яка допомогла б справитися з кризою (наприклад, бачення значення в тому, що відбувається, наявність цілей і мотивації для подолання труднощів)» [4, с. 87].

Наступним показником досліджуваного елементу морально-психологічної характеристики особистості злочинця-професіонала (після завершення адаптації засудженого) буде виступати об'єктивний вираз якісної перебудови особистісного рівня відносин засудженого (те, чим керується людина для досягнення свого інтересу [5, с. 156, 157]), зважаючи на те, що у будь-якому разі, в повній мірі очевидно, що позбавлення волі призводить до зміни стереотипу життя, а так само і потреб ув'язненого. Іноді, на думку вчених, цей процес трансформації викликає у засудженого почуття приреченості, різку зміну психічного тону, створює специфічні психічні стани [6, с. 33–34]. Власне, ці особливості місць позбавлення волі мають найважливіше значення в досліджуваному нами питанні насамперед тому, що «потреби людини є вираженням зв'язку індивіда з іншими людьми, життєво важливими для нього об'єктами та обставинами, а також впливають на вибір форм його поведінки» [7, с. 28]. Так, якщо сформований професійний злочинець і злочинець-професіонал «на пенсії» не бачать особливої доцільності у відмові від свого злочинного промислу (перший з-за економічної доцільності й задоволення власним паразитарним способом життя, а другий, керуючись тим, що він вже, перебуваючи в тому віці, в якому він вже не здатний займатися суспільно корисною працею, заробляючи таким чином на гідне життя, не бажаючи змінювати своїх згубних звичок, а також вбачаючи подальшу перспективу в занятті навчанням молодих злочинців «злочинному ремеслу»), то молодий злочинець, який, розмірковуючи об'єктивно, ще може кардинально трансформувати свої морально-психологічні характеристики особистості злочинця у напрямку виправлення й оптимально соціалізуватися, як правило, ще перебуваючи у місці позбавлення волі та спостерігаючи за логічним негативним результатом злочинної діяльності, віддає перевагу миттєвим насолодам «плодами» злочинного промислу. Пріоритетність життєвих прагнень саме у напрямку подальшого злочинного промислу для молодих злочинців-професіоналів, які перебувають в місцях позбавлення волі, пояснюється тим, що по своїй сутності злочинний спосіб життя, котрий виражається в «привабливих» стандартах типів поведінки (які молоді професіональні злочинці вже встигли випробувати або які вони бачили, або про які їм розповідають в місцях позбавлення волі більш дорослі і більш авторитетні злочинці-професіонали), впливають насамперед на молодих людей, яким повною мірою зрозумілий принцип паразитарного життя, за яким слід не заощаджувати нажиті злочинним шляхом гроші (оскільки, «невідомо, що буде завтра»), а бездумно витратити їх на звеселення та різні безглузді розваги, попередньо сплативши злочинний податок в «общак».

Погодимось у цьому контексті із українським кримінологом І.Є. Жигаренко, який зазначає, що зацікавленість засудженого у власному справжньому житті, а так само спрямованість на майбутні цілі є «могутнім чинником для адаптації як до життя в місцях позбавлення волі, так і

для життя після звільнення» [4, с. 88]. При цьому той факт, що професійні злочинці, як правило, не зацікавлені у своєму справжньому житті, помилково вважаючи справжнім життям власне паразитарне існування, котре змінюється відбуванням покарання за свою злочинну професійну діяльність, наочно вказує, що у цілому для професійних злочинців «типовий невисокий рівень загальної культури, примітивні потреби, які в основному зводяться до задоволення матеріальних потреб», а також «до забезпечення бажаного соціального статусу в неформальному анти-суспільному середовищі та особистої безпеки у разі вчинення злочину» [3, с. 16]. Однак, також не слід ігнорувати той факт, що, перебуваючи в ізоляції від суспільства, засуджений сприймає позбавлення ним свободи в якості певного «акту соціального таврування», усвідомлюючи власну соціальну неповноцінність. Таким чином, той засуджений злочинець-професіонал, котрий забажає відмовитись від злочинної ідеології та моралі злочинного світу, захоче після відбування покарання у найбільш допустимій формі соціалізуватися, буде неодмінно стикатися зі внутрішнім бар'єром неприязні до подальшого нехтування ним суспільством і зверхності законотворчого суспільства до осіб, які відбули покарання в місцях позбавлення волі.

Висновки. Злочинна ідеологія, яку сповідують професійні злочинці, є стабільною ідеологією, через призму якої злочинці-професіонали викривлено розуміють світ, події та дії, які в ньому відбуваються, суспільство та процеси в ньому. Це спотворене світобачення унеможливорює виправлення й соціалізацію злочинця, приведення життєвих прагнень до адекватних стремлінь, адже засуджені цієї категорії, як правило: зневажають соціально корисну працю, ухиляються від можливості долучитись до трудової діяльності, з урахуванням того, що трудова суспільна користь праця є «антикриміногенним фактором»; використовують здобуті в освітньому процесі спеціальні знання у подальшому для вчинення кримінального правопорушення, хоча рівень освіти, загалом, вважається фактором, що декриміналізує особу, тощо. У зв'язку із цим, трансформація особистості злочинця-професіонала, що відбуває покарання у виді позбавлення волі, повинна ґрунтуватись на переконливій просвітницькій роботі зі засудженим, яка передбачала би підвищення правосвідомості та розширення світогляду засудженого тощо.

Список використаних джерел:

1. Барановська Н.В. Особистість професійного злочинця. // Кримінальне право, криминологія та кримінальний процес: історія, тенденції, проблеми: Мат. VIII міжвуз. студ. наук. конф. (17 квіт. 2014 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ: Держ. ВНЗ «Нац. гірн. ун-т», 2014. С. 58–61.
2. Барабанов Н.П. Криминологический и психологический аспекты криминальной идеологии и образа жизни в криминальной субкультуре осужденных. // Человек: преступление и наказание. Рязань. 2017. Т. 25 (1–4), № 2. С. 177–182.
3. Забелич А.А. Личность профессионального преступника, отбывающего наказание в местах лишения свободы, как объект криминологического исследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2013. 24 с.
4. Жигаренко І.Є. Особистісні особливості ув'язнених та їх вплив на процес адаптації до умов позбавлення волі. // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. Т. 8. Вип. 7. С. 73–90.
5. Ценко М.Б. Особистісна зрілість юриста. // Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філософ. Харків. 2016. № 4 (31). С. 150–160.
6. Кожушко А.Р. Психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок на етапі ресоціалізації: дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2016. 261 с.
7. Ковалев О.Г., Малышева О.А. Криминологические и психологические проблемы дезадаптации женщин молодежного возраста, отбывших наказание в виде лишения свободы: учеб. пособ. Москва: «Права человека», 2001. 100 с.